

Etické a metodologické principy poskytování podpory při rozhodování a právním jednání

Výstupy z diskuse v rámci Aliance 12

Projekt Černá & Bílá

Praha, Březen 2017

Kontakty na autory

Quip | Karlínské nám 12/59, 186 03 Praha 8

Tel.: +420 221 890 434 | info@kvalitavpraxi.cz | www.kvalitavpraxi.cz

Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením | Karlínské nám 12/59, 186 03 Praha 8

Tel.: +420 224 890 436 | spmp@seznam.cz | www.spmpcr.cz

**OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS**

Úvod

1. Projekt Černá & Bílá a Aliance 12

Tento dokument vznikl v rámci projektu Černá & Bílá, který společně realizují Quip a Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice díky finančním prostředkům nadace Open Society Foundations. Cílem projektu je naplňování práva na plnou právní způsobilost, zakotveného v čl. 12 *Rovnost před zákonem* Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením. Právní způsobilost je nepostradatelná pro naplňování občanských, politických, hospodářských, sociálních a kulturních práv každého.¹

Za účelem implementace článku 12 vznikla na podzim r. 2015 platforma organizací hájících práva a zájmy lidí s postižením v duševní oblasti². V platformě jsou zapojeny organizace: Národní rada osob se zdravotním postižením ČR, Společnost pro podporu lidí s mentálním postižením v České republice, sdružení KOLUMBUS z.s., Občanské sdružení pomoci duševně nemocným ČR, ČAPZ – Česká asociace pro psychické zdraví, Společnost rodičů a přátel dětí s Downovým syndromem, Quip a Liga lidských práv, dále také Vládní výbor pro zdravotně postižené občany, jednotlivci – lidé využívající, nebo poskytující podporu při rozhodování, někteří poskytovatelé sociálních služeb a pracovníci některých úřadů veřejné správy.

2. Proč a jak vznikl tento dokument

Etické a metodické zásady podpory při rozhodování byly vytvořeny na základě zkušeností členů pracovních skupin Aliance 12³, výstupů účastníků pracovního setkání konaného v Americkém centru dne 25. ledna 2017. Další úpravy v něm byly provedeny na základě poznatků z diskuse účastníků setkání Aliance 22. února 2017, připomínek Bohumily Baštecké⁴ a připomínek dalších členů Aliance 12.

Formulování etických a metodických zásad podpory při rozhodování bylo iniciováno členy pracovní skupiny „Osoba podpůrce“, kteří navrhovali mj. definovat práva, povinnosti, kvalifikaci, včetně možností vzdělávání, etické principy a odpovědnost osoby podpůrce.

¹ Convention on the Rights of Persons with Disabilities, General comment No 1 (2014), United Nations, Committee on the Rights of Persons with Disabilities, Eleventh session, 31 March –11 April 2014, accessed online:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en

² Máme zde na mysli situace, kdy schopnost člověka činit rozhodnutí (čili *duševní způsobilost*, *mental capacity*, *jako faktická schopnost přijmout dané rozhodnutí*) může být snížena v důsledku postižení nebo z jiných příčin. Jedná se nejčastěji o potíže v učení (neboli mentální postižení), duševní onemocnění, demence, stavy po úrazu mozku či mozkové příhodě, stavy v důsledku dlouhodobého zneužívání omamných látek apod.

³ Aliance 12 je platforma organizací a jednotlivců, kteří se věnují problematice přechodu od opatrovnického systému k systému založenému na podpoře při rozhodování a právním jednání v souladu s článkem 12 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením.

⁴ Lecturer (Charles University, Protestant Theological Faculty, Department of Theological Ethics); supervisor in social and health care services; clinical psychologist; community crisis worker. Board of Ethics, Czech-Moravian Psychological Society (consultant), Board of Ethics, European Federation of Psychologists' Associations (member)

Dokument má přispět k tomu, aby podpora byla ze strany podpůrce poskytována korektně, tj. zejm. tak, aby byla respektována vůle a preference člověka. Jeho cílem je tedy větší bezpečí a jistota pro podporované i podpůrce. Etické a metodické zásady mají popisovat ideální stav, ke kterému bychom se měli blížit.

Máme na mysli:

1. podpůrce z přirozeného okolí člověka potřebujícího pomoc a podporu při rozhodování i
2. podpůrce v pozici placeného profesionála.

V rámci výše uvedeného, může jít o neformální podpůrce (např. matka, která podporuje syna v rozhodování anebo právním jednání) i podpůrce formálně ustavené pro právní jednání podle občanského zákoníku (např. opatrovník). K tomu bližší vysvětlení dále v kapitole Druhy a formy podpory.

Následující zásady považujeme za platné také pro podpůrce z přirozeného okolí člověka (zejm. rodinu), ačkoli mohou působit velmi náročně. I ve vztahu, který je založen na lásce, je třeba umět vnímat svou roli podpůrce, která je přece jen jiná, než role např. rodiče již dospělého dítěte. Je potřeba rozlišit, co je důležité z pohledu podporovaného člověka a co z pohledu lidí, kteří mu podporu poskytují, a přemýšlet, jak nejlépe člověka podpořit s ohledem na jeho vůli a preference. Proto tento dokument může být k užítku i těmto podpůrcům.

Zásady jsou seskupeny podle logiky kompetencí (způsobilostí), tj. znalostí, dovedností, postojů. Vychází z toho, že podpůrce zná právní rámec, umí komunikovat, má snahu porozumět podporovanému člověku a umí nahlížet sám na sebe v roli podpůrce. Postojově jde o respekt k druhému (i jeho právům a právu obecně), ochotu angažovat se a o naději.

Uvědomujeme si, že podpůrci potřebují mít k dispozici metodický materiál, ze kterého mohou získat představu, vodítka a informace o tom, jak zásady prakticky naplnit. Metodický materiál tohoto druhu připravujeme k publikování.

Materiál vznikl díky grantu Open Society Fond na realizaci projektu „Černá a bílá“.

3. Právní rámec podpory při rozhodování a právním jednání

Úmluva o právech osob se zdravotním postižením zakotvuje v čl. 12 právo na plnou právní způsobilost (svéprávnost). To znamená konec institutů omezování svéprávnosti (konceptu „náhradního rozhodování“) a jejich nahrazení konceptem založeným na podpoře při rozhodování. To znamená, že lidé s postižením mají mít přístup k takové podpoře, kterou mohou potřebovat pro uplatnění své právní způsobilosti (Úmluva, čl. 12 odst. 3). Lidé mají také právo na bezpečné podmínky při využívání práva na svéprávnost. Podpora při právním jednání má člověku zajistit možnost přijmout vlastní rozhodnutí, které je základem právního jednání. Podpora může být zajištěna prostřednictvím formálních i neformálních opatření, v celé škále druhů a intenzity podle míry potřeb konkrétního člověka. Lidé mají mít možnost zvolit si jednoho nebo více lidí, kterým důvěřují, jako podpůrce pro

různé typy rozhodování a právního jednání. Podpůrci musí mít k dispozici odpovídající právní nástroje formálně uznávající jejich postavení.⁵ Jde obvykle o opatření upravená občanským právem.

Bezpečí při právním jednání mají zajistit záruky zamezující zneužití (Úmluva, čl. 12 odst. 4)⁶. Jejich smyslem je chránit práva člověka a zajistit respekt k jeho vůli a preferencím. Přičemž respektování vůle člověka se vztahuje i na jeho právo brát na sebe riziko a dělat chyby. Mohou nastat situace, kdy není možné spolehlivě zjistit vůli člověka. V tomto případě se již nemůže uplatnit dosavadní princip jednání určené osoby „v nejlepším zájmu“ člověka, který je klíčovým principem konceptu „náhradního rozhodování“. Ten není v souladu s čl. 12 a musí být plně nahrazen principem „nejlepšího porozumění vůli a preferencím“ člověka. To znamená, že konkrétní rozhodnutí by se nemělo udělat na základě toho, co je považován za nejlepší zájem člověka ale na základě interpretace vůli a preference člověka (jeho historie, předchozí rozhodnutí, dříve prohlášené názory, osobní preference atd.). Podpora při právním jednání nesmí nikdy sklouznout zpět k „náhradnímu rozhodování“. Záruky bezpečí musí člověka chránit i před konfliktem zájmů s podpůrcem a před nevhodným ovlivňováním.

1. Druhy a formy podpory

Považujeme za praktické rozlišovat různé druhy a formy podpory při rozhodování podle obsahu podpory a postavení podpůrce.

1. Podpora při rozhodování a při právním jednání

Rozhodování se o něčem může nebo nemusí vést k právnímu jednání. Právní jednání vždy obsahuje proces rozhodování. Podpora při právním jednání má pravidla v občanském zákoníku (viz § 45 a násl.), zatímco podpora při rozhodování obecně u nás pravidla nemá⁷ (na rozdíl např. od Anglie, Mental Capacity Act, 2005).

2. Přirozená a profesionální podpora

Přirozenou podporu při rozhodování využívá většina lidí. Když promýšlíme rozhodnutí, od banálních až po nejzávažnější, hovoříme o nich s lidmi v našem okolí. Získáváme od nich zkušenosti a informace o různých aspektech a alternativách řešení. Obracíme se na rodinu, přátele, kolegy, nebo odborníky na danou oblast (lékaře, úředníky, prodejce příslušného zboží, právníky atd.).

O profesionální podpoře hovoříme, pokud je poskytována profesionálním „odborníkem na podporu“, např. pracovníkem sociální služby, nebo veřejným opatrovníkem. Pro poskytovatele profesionální podpory v tomto smyslu plynou pravidla ze zvláštních právních předpisů, např. ze zákona o sociálních službách. Zvláštní právní úprava veřejného opatrovnictví zatím chybí.

⁵ Srov. *General Comment on Article 12, UNCPRD Committee, February 2014*,

⁶ Zárukám bezpečí se věnuje zvláštní pracovní skupina Aliance 12 s výstupy v jiném dokumentu.

⁷ Můžeme jenom odkazovat na příručku Ministerstva Vnitřní věci „Základní informace pro obce jako veřejné opatrovníky“ z roku 2016, která nabízí vůbec první metodické kroky pro veřejné opatrovníky.

3. Formální a neformální podpora při právním jednání

Podle postavení osob, které poskytují podporu při právním jednání, rozlišujeme podporu „formální“, poskytovanou osobou oficiálně ustanovenou např. soudem, nebo úřadem a podporu poskytovanou „neformálně“, tj. např. blízkou osobou, nebo sociální službou. Formální podpora je upravena zejm. v nových opatřeních občanského zákoníku (podpůrce na základě smlouvy o nápomoci, zástupce z řad členů domácnosti, nebo opatrovník). Neformální podpora může být poskytována kýmkoli – lidmi z přirozeného okolí, profesionály, lidmi v obdobné situaci („peer support“), sebe-obhájci, organizacemi lidí s postižením, pracovníky sociální služby atd. Neformální podporu využívají často lidé každodenně. Formální podporu potřebují obvykle jen zřídka.

2. Etické a metodické zásady

1. Podpůrce zná právní rámec, svoje pravomoci a odpovědnost⁸ vyplývající zejm. z

- Listiny základních práv a svobod
- Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením
- občanského zákoníku
- rozhodnutí soudu
- uzavřené smlouvy o nápomoci

2. Podpůrce si uvědomuje a reflektuje

- svoje hranice, včetně hranic své odpovědnosti vůči člověku, kterému poskytuje podporu
- svoje stereotypy
- svoji vůli, práva, a preference
- hodnoty a to, jak vlastní hodnotové nastavení může ovlivňovat informace, možnosti řešení atd., nabízené podporovanému člověku
- případný střet zájmů.

Pro uvědomění si své role podpůrce a reflektování může pomáhat např. supervize nebo podpora ze strany dalších podpůrci či jiných lidí.

3. Podpůrce aktivně zjišťuje

- vůli, preference a hodnoty podporovaného člověka a vnímá jejich význam pro každodenní život i právní jednání,
- kontext rozhodování podporovaného člověka,
- zda jsou respektována práva podporovaného člověka,
- zda podporovaný člověk rozumí důsledkům svých rozhodnutí,
- jak je podporovaný člověk spokojen s důsledky svého rozhodnutí, zda rozhodnutí splnilo jeho očekávání, vedlo k zamýšlenému cíli.

⁸ myšleno odpovědnost právní, nikoli prožívanou

4. Podpůrce koná rovněž v souladu s právy, vůlí a preferencemi člověka, kterému poskytuje podporu

- i v případě, že hrozí nebezpečí z prodlení, podpůrce nemá možnost se domluvit s podporovaným a zároveň je povolán jednat⁹.

5. Podpůrce bere vážně člověka, kterému poskytuje podporu, což znamená, že

- aktivně mu naslouchá,
- učí se porozumět významům jeho sdělení v kontextu toho, jak jej poznal,
- dbá na jeho názory a soustavně k nim přihlíží.

6. Podpůrce zajišťuje, aby člověk, kterému poskytuje podporu, rozuměl

- informacím důležitým pro jeho rozhodování,
- možnostem a rizikům (např. zdravotním) různých variant řešení a
- důsledkům spojeným s rozhodnutím.

7. Podpůrce hledá spolu s člověkem, kterému poskytuje podporu

- informace potřebné pro rozhodování,
- způsoby, jimiž lze podle zkušeností naplnit vůli, preference, práva podporovaného člověka,
- jiné možnosti a další informace, postaví-li se do cesty překážka,
- spojení pro učinění a prosazení rozhodnutí člověka,
- zdroje vzájemné podpory lidí v obdobné situaci (peer support),
- varianty řešení,
- příčiny problému,
- řešení, které naplní vůli a preferenci při min. rizicích,
- odpovídající cesty řešení rozporu, pokud vznikne mezi ním a podporovaným (včetně pomoci dalšího (nezávislého) člověka).

8. Podpůrce vytváří prostředí pro spolupráci tím, že v souladu s vůlí člověka

- propojuje podpůrce i další relevantní lidi v případech, kdy je to zapotřebí
- organizuje setkání se všemi, kdo mohou pomoci
- domlouvá se s člověkem na pravidlech poskytování podpory

9. Podpůrce aktivně pomáhá člověku prosadit jeho práva, vůli a preference, aby mohl

- svá rozhodnutí uskutečnit,
- udržovat si naději na změnu k lepšímu,
- budovat vlastní sebedůvěru a zdatnost,
- případně změnit podpůrce, pokud z různých důvodů spolupráce už nefunguje.

⁹ Viz např. všeobecná povinnost odvrátit hrozící škodu, nebo souhlas s léčbou podle zdravotnických předpisů

10. Poskytování rad

Občanský zákoník vymezuje jako jednu z klíčových rolí podpůrce „být nápomocen radami“. Je velice důležité, jak významu pojmu „poskytovat rady“ budeme v tomto kontextu rozumět. Poskytnout někomu radu může znamenat doporučit řešení. To se obvykle nabízí jako první volba, která může proces rozhodování velmi urychlit. Má ale své stinné stránky.

Obecně v poradenství má poskytování rad negativní konotaci. Radit znamená vystavovat člověka riziku (nechtěné) manipulace. Radit také znamená nést odpovědnost za výsledek. Navíc výraz „radit“ vnímají lidé různým způsobem počínaje doporučením specifického postupu a konče pomocí zorientovat se v situaci, kde podpůrce svůj názor na řešení vůbec neuplatní.

Považujeme proto za důležité vykládat pojem „poskytování rad“ v podpoře při rozhodování v kontextu čl. 12 Úmluvy:

Poskytování rad může představovat pomoc člověku s porozuměním situaci a různým variantám, mezi kterými se rozhoduje, pomoc se shromažďováním informací relevantních k danému rozhodování, hledání variant řešení, vytváření prostředí, které napomůže dobrému rozhodování, včetně pomoci s nalezením dalších podpůrců a odborníků, kteří mohou přispět.

Pokud podporovaný člověk výslovně vyžaduje od podpůrce radu ve smyslu názoru na řešení – jaké řešení vybrat – měl by podpůrce vysvětlit podporovanému člověku rizika s tím spojená (nechtěné ovlivňování, odpovědnost za výsledek rozhodnutí, odlišnost hodnot atd.). Podpůrce by měl při vyslovování svého názoru vždy zohlednit rozdílnost kontextu, v jakém se rozhoduje podpůrce, nebo podporovaný – jeho hodnoty, vůle a preference, jak jim rozumí v dlouhodobém horizontu.

3. Jak dokument používat

Ze společné diskuse členů Aliance 12 vyplynuly další možnosti praktického využití Etických a metodických zásad.

1. Převedení dokumentu do verze pro snadné čtení (easy-to-read), která by byla přístupnější lidem s potížemi v učení, včetně doplnění negativního vymezení podpory ve smyslu „co podpůrce dělat nesmí“.
2. Využívat dokument jako přílohu ke smlouvám o nápomoci s cílem zavázat podpůrce k dodržování etických a metodických zásad.
3. Navrhnout mechanismus, v jehož rámci by bylo možné kontrolovat, zda poskytování podpory odpovídá etickým a metodickým zásadám.

OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS